

K A D I N L A R I N Z A M A N I

Julia Kristeva

19. yüzyılın düşü ve gerçekliği olan ulus, 1929 buhranı ve Nasyonal Sosyalizm'in Marx'a göre temel dayanaklarını oluşturan iktisadi türdeşlik, tarihsel gelenek ve dil birliğini imha etmesiyle birlikte hem doruk noktasına hem de sınırlarına varmışa benziyor. Gerçekten de, İkinci Dünya Savaşı'nın, terimin yukarıda andığımız anlamıyla, ulusal değerler adına savaşmış olsa da, bir gerçeklik olarak ulusa son verdiği iddia edilebilir; o noktadan itibaren ulus, toplumsal ve felsefi iç bütünlüğünü yitirerek, yalnızca ideolojik ya da dar anlamıyla siyasal amaçlar uğruna kullanılan bir yanılsama haline dönüştü. Bir an önce bu makalede bizi uğraştıracak özgül sorunlara varmak için, iktisadi *türdeşlik* yanılsamasının yerini *karşılıklı bağımlılığa* bıraktığını söyleyebiliriz – sözkonusu olan iktisadi süper güçlerden birine boyun eğmek olmadığı durumlarda... *Tarihsel* gelenek ve *dil* birliği ise daha kapsayıcı ve derin belirleyiciler olarak yeniden şekillendirildiler. Tarihle coğrafyanın içiçe geçmesinin sonucu olarak oluşmuş kültürel ve coğrafi hafıza diye tanımlanabilecek bir *simgesel payda*... Bu hafızanın çeşitli biçimleri, bugün hâlâ kullanılıyor olsalar da güçlerini yitirmekte olan siyasal partilerin üzerinde yeniden serpiştirildiği yeni toplumsal bölgeler yaratıyorlar. Bütün toplumsal bölgelerin paylaştığı bu hafıza ya da simgesel payda, aynı zamanda, iktisadi küreselleşme ve/veya birörnekleşmenin ötesinde, ulusları aşan ve kimi zaman bütün bir kıtayı kuşatan kimi özellikleri açığa çıkarıyor. Böylelikle ulustan üstün yeni bir toplumsal grup kurulmuş oluyor; kendi özgün yönlerini kaybetmek bir yana, ulus, bu grubun içinde onları yeniden keşfedip, tuhaf bir zamansallık, bir tür "gelecekte tamamlanmışlık" içinde vurguluyor; öyle ki en bastırılmış geçmiş, en modern bir mantıki ve sosyolojik dağıtım türüne, kendine özgü bir yön kazandırıyor. Çünkü bu hafıza ya da ortak simgesel payda, zaman ve mekân içinde biraraya gelmiş insanların maddi ürünlerin *üretimiyle* (yani iktisatla ve bunun gerektirdiği insan ilişkileriyle, örneğin siyasetle vs.) ilgili sorunlara verdiği cevaplarla değil, *yeniden üretimle*, türün var kalmasıyla, hayat ve ölümle, bedenle, seksle ve simgeyle ilgili. Eğer, ör-

neğin Avrupa'nın böylesi bir sosyo-kültürel grup olduğu doğruysa, bana öyle geliyor ki bu grubun varoluşunun temelinde, ortak hafızayla elbette içiçe geçmiş olan ama özellikle, ortaklarının baskısı altında hızla değişebilen iktisat değil, kendisini sanatta, dinde, felsefede ifade eden bu "simgesel payda" var.

Böyle kurulmuş bir toplumsal grubun, hem köklerini belirli bir yeneden üretim tarzında ve bu tarzın, biyolojik türü, zamana haraç ödemek zorunda olan insanıyetiyle ilişkilendiren tasarımında bulan bir *dayanıklılığı*; hem de ortak simgesel paydanın, evrenselliği dolayısıyla, bir başka sosyo-kültürel simgesel paydada yankısını bulma zorunluluğundan kaynaklanan bir *kırılğanlığı* olduğu aşikâr. Bu yüzden daha kendisini yeni kurmuşken Avrupa'dan, kendisini başka ulus-ötesi sosyo-kültürel gruplara özgü kültürel, sanatsal, felsefi ve dinsel kurgularla karşılaştırması, hatta onlarda kendisini bulması isteniyor. Sözkonusu varlıklar tarihsel bağlarla bağlı olduğunda (Avrupa ve Kuzey Amerika ya da Avrupa ve Latin Amerika örneklerinde olduğu gibi) bu doğal görünüyor; ama aynı fenomen, simgesel diye adlandırdığımız paydanın evrenselliği, geçmişte de bugün de birbirine karşıymış gibi görünen üretim ve yeniden üretim tarzlarını (örn. Avrupa ve Hindistan ya da Avrupa ve Çin) yan yana koyduğunda da meydana geliyor. Kısacası Avrupa tarzı bir sosyo-kültürel topluluk sözkonusu olduğunda, sürekli olarak ikili bir sorunsalla karşı karşıya kalıyoruz: tarihsel katmanlaşma sonucu oluşan *kimlik*'leriyle, tarihten kaçarak antropolojiye toslayan bu anılar bağlantısının yol açtığı *kimlik yitimi*. Başka bir deyişle, iki zamansal boyutla karşı karşıyayız: çizgisel tarihin zamanı ya da (Nietzsche'nin dediği gibi) *akışkan zaman* ve başka bir tarihin zamanı, dolayısıyla başka bir zaman, bu ulus-ötesi sosyo-kültürel toplulukları daha da büyük varlıklar içinde kuşatan (yine Nietzsche'ye göre) *anıtsal zaman*.

Bu tür sosyo-kültürel organizmaların dinamiklerini özetlediklerini düşündüğüm bazı oluşumlara dikkat çekmek istiyorum. Soru sosyo-kültürel gruplarla, yani üretimdeki yerleriyle, ama özellikle de yeniden üretim tarzı ve tasarımlarındaki rolleriyle tanımlanan gruplarla ilgili; sözkonusu grupların tasarımları, bu oluşumun özgül sosyo-kültürel özelliklerini taşısa da, grupta ilişkileri *çaprazdır* ve onu diğer sosyo-kültürel oluşumlara bağlar. Aklımda özellikle yaş grupları (örneğin, Avrupa'nın genç insanları), cinsel bölünmeler (örneğin "Avrupalı kadınlar") vesaire gibi sosyo-kültürel gruplar var. Avrupa'daki "genç insanlar"ın ya da "kadınlar"ın bir tikellikleri olduğu elbette aşikâr ama onları "genç insanlar" ya da "kadınlar" diye tanımlayan şeyin onları Avrupa'daki kökenleri ile çapraz bir ilişkiye soktuğu ve Kuzey Amerika ya da Çin'deki benzer gruplarla ilişkilendirdiği de aynı derecede aşikâr. Yani, aynı zamanda "anıtsal tarih"e de ait oldukları

ölçüde, yalnızca Avrupalı "genç insanlar" ya da Avrupalı "kadınlar" olmakla kalmayacaklar, son derece özgül bir tarzda yeniden üretim ve tasarımdaki yapısal yerlerinin evrensel özelliklerini yankılayacaklardır.

Bu yüzden, izleyen sayfalarda okur, önce Avrupa'daki kadınlar sorunsalını, zaman üzerine bir incelemeye yerleştirme yolunda bir çabayla karşılaşacak: feminist hareketin hem devraldığı hem de dönüştürdüğü bir zaman. İkinci olarak iki evreyi ya da iki kadınlar kuşağını ayırdetmeye çalışacağım. Bunların her ikisinin talepleri de dolaysız bir şekilde evrenselci ve kozmopolit olmakla birlikte, yine de birinci kuşağın daha çok (yukarıda telkin edildiği şekliyle) ulusal sorunsal tarafından belirlenmiş, ikincisinin ise daha çok "simgesel payda"daki yerleri tarafından belirlenmiş olması ve dolayısıyla Avrupalı ve Avrupa-ötesi olması bakımından ayırdelebilirler. Son olarak, hem üzerine eğilinen sorunlar hem de önerdiğim çözümleme tarzı aracılığıyla, bundan böyle kapsamı dünya ölçeğinde olan bir alanda, bir Avrupalı –ya da hiç değilse Avrupalı bir kadın– için takınılabilecek, benim geçerli bulduğum bir tavrı sunmaya çalışacağım.

Hangi Zaman?

Joyce'un dediği gibi, "Babanın zamanı, annenin türü"; gerçekten de insan kadınların adını ve kaderini düşündüğünde, *zaman*, oluş ya da tarihten ziyade, insan türünü yaratan ve şekillendiren *mekânı* aklından geçiriyor. Öznellik, onun şeceresi ve kazalarına ilişkin modern bilimler, kendisi de belki toplumsal-tarihsel konjonktürün bir sonucu olan bu sezgiyi kendi tarzlarında doğruluyorlar. Hastalarının düş ve fantazilerini dinledikten sonra Freud, "isterinin mekâna bağlı olduğunu"¹ düşünmüştü. Çocukların simgesel işlevi edinmesiyle ilgili daha sonraki araştırmalar, anne sevgisinin sürekliliği ve niteliğinin, çocuğun gülmesini sağlayan, sonra da sonuçta işaret ve sözdizimine varan simgesel gösterimlerin tümünü sağlayan ilk mekânsal referansların belirmesini koşulladığını göstermektedir.² Dahası, antipsikiyatri ve psikozların tedavisinde kullanıldığı haliyle psikanaliz, transferans ve iletişim kapasitesini hastaya kazandırmazdan önce, yeni mekânların, anne mekânındaki eski yetersizlikleri tamir eden tatmin edici yedeklerin düzenlenmesine girişirler. Örnekleri çoğaltabilirim. Ancak hepsi de

1. Sigmund Freud ve Carl G. Jung, *Correspondence*, Paris: Gallimard, 1975, 1:87.

2. R. Spitz, *La Première Année de la vie de l'enfant*, Paris: PUF, 1958; D. Winnicott, *Jeu et réalité*, Paris: Gallimard, 1975; Julia Kristeva, "Noms de lieu" in *Polylogue*, Paris: Editions du Seuil, 1977.

sayısız anaerkil görünümlü (ve anaerkil olarak yeniden beliren) dinin "kadın" a atfettikleri mekân sorunsalında birbirlerine yaklaşırlar; Platon da kendi sisteminde antik çağdaki atomistleri özetleyerek mekânı *chora*'nın, matriks uzayının erişilmezi olarak belirtmiştir; besleyici, adlandırılmaz, Bir'i, Tanrı'yı önceleyen, dolayısıyla metafiziğe karşı gelen.

Zamana gelince; kadın özneliği, temelde medeniyet tarihi boyunca bilinen çoğul zaman halleri arasından *tekrarlama* ve *ebediyet*'i koruyan özgül bir önlem sağlıyor gibidir. Bir yanda döngüler, gebelik, doğanın kine uyan ve klişeleştiriciliği dehşet verebilecek bir zamansallık dayatan – ancak düzenliliği ve öznelilik-ötesi zaman olarak, kozmik zaman olarak yaşanan şeyle ahengi başdöndürücü görümlere ve adlandırılmaz *jouissance*'a* yol açan– bir biyolojik ritmin ebedi tekrarı vardır. Öte yandan da, belki de bunun sonucu olarak, anıtsal zamansallığın hiçbir çatlağı ya da kaçışı olmayan kütleli varlığı sözkonusudur; bunun (geçen) çizgisel zamanla o kadar az alakası vardır ki, "zamansallık" sözcüğü bile pek uymaz: Hayali mekân gibi her şeyi kapsayan ve sonsuz olan bu zamansallık, insana Hesiodos'un efsanesindeki Kronos'u, babası Uranos'tan ayırmak için Gaia'yı kütleli varlığıyla sarıp sarmalayan ensest ilişkisi içindeki oğlu hatırlatır. Ya da insanın aklına, tüm dinsel inançlardaki kendilerini önceleyen ya da aynı zamanda bulunan bir anne kültürünün izini sürdüren çeşitli yeniden dirilme efsaneleri gelir; bunun en yakın zamanlardaki incelenmiş bir örneği olan Hıristiyanlık'ta Bakire Ana'nın gövdesi ölmez, aynı zaman içinde bir mekânsallıktan diğere (Ortodoks inancına göre) uykuya dalma yoluyla, ya da (Katolik inancına göre) uruc yoluyla hareket eder.³

Bu iki tür zamansallığın (döngüsel ve anıtsal), zorunlu olarak annelikle ilişkili görüldüğü ölçüde kadın özneliğine geleneksel olarak bağlanıyor olması, bu tekrarın ve bu ebediyetin çeşitli medeniyet ve deneyimlerde, özellikle de mistik olanlarda, tek değilse de temel zaman kavramları olduğu gerçeğini unutturmamalıdır bize.⁴ Belli bazı modern feminizm akımlarının kendilerini burada buluyor olmaları, onları "erkek" değerleriyle temelden uzlaşmaz kılmaz.

Buna karşılık, kendini sezgiye bırakan kadın özneliği, belirli bir zaman kavramına göre bir sorun olur: tasarı, teleoloji, çizgisel ve geleceğe dönük açılım olarak zaman; yola çıkış, ilerleme ve varış olarak zaman – başka bir deyişle tarihin zamanı.⁵ Bu türden zamansallığın her medeniyet-

* zevk, haz (ç.n.)

3. Bkz. Julia Kristeva, "Heretique de l'amour", *Tel quel*, no: 74 (1977), ss. 30-49.

4. Bkz. H.C. Puech, *La Gnose et le temps*, Paris: Gallimard, 1977.

5. Bkz. Alice Jardine, "Introduction to Julia Kristeva's 'Womens's Time'", *Signs*, c. 7, no: 1 (1981), ss. 5-12.

tin mantıksal ve ontolojik değerlerinde içkin olduğu, bu zamansallığın diğerlerinin saklamaya çalıştıkları bir kopuşu, beklentiyi, ya da ıstırapı açığa vurduğu, şimdiye kadar bol bol gösterildi. Bu çizgisel zamanın cümlelerin telaffuzu (isim + fiil; konu-yorum; baş-son) olarak görülen dilin de zamanı olduğu; bu zamanın kendi engeline, aynı zamanda o telaffuzun da –ölüm– engeli olan engele dayandığı da eklenebilir. Bir psikanalist buna "saplantılı zaman" diyecektir, zamana egemenlikte kölenin gerçek yapısını fark ederek. Hatıralarından ıstırap duyan kadın ya da erkek isterik, kendi benliğini daha ziyade daha önceki zamansal hallerde bulacaktır: döngüsel ya da anıtsal. Belki de ruhsal yapılara gömülmüş olan bu zıtlık, belirli bir medeniyette yine de toplumsal gruplar ve ideolojiler arasındaki bir zıtlığa dönüşür; bu şekilde bazı feministlerin radikal konumları, spiritüel ya da mistik esinli bazı marjinal grupların söylemiyle, ve ne tuhaftır ki, yeni bilimsel kaygılarla birleşir. Mekândan ayırıştırılamayacak bir zaman sorunsalı, sürekli genişleyen ya da kazalar ve felaketlerle ritmini bulan bir mekân-zaman, gerek uzay bilimcileri, gerekse genetikçileri sürekli uğraştırmıyor mu? Üstelik, başka bir düzeyde, bilginin saklanması ve yeniden üretimiyle kendini gösteren çağdaş medya devriminin, talebin kaprislerine bağlı olarak donan ya da genişleyen, kaynağına dönen ama denetlenemeyen, öznesini tümüyle atlayıp geçen ve kendisinden yararlananlara sadece iki meşguliyet bırakan –Kim kaynak (programlama) üzerinde egemenlik kuracak, kim sonuç (kullanım) üzerinde– bir zaman fikrini ima ettiği de doğru değil mi?

Bu yazının çerçevesi içinde, duyulmadık karmaşıklıkta bir sorunsalın içine böyle hızlı bir keşif turu yapma iznini kendime özellikle iki nedenden ötürü verdim. Okur hiç kuşkusuz gönderme yaptığım terimdeki dalgalanmalardan hayrete düşmüş durumdadır: anne, kadın, isterik... Kadınca çağdaş ideolojide "kadın" teriminin aldığı görünürdeki tutarlılık, eylemci amaçlarla kullanıldığındaki "kitle" ya da "şok" etkisi bir yana, sözcüğün altında işleyen çeşitli işlevler ya da yapılar arasındaki farkı silme yönünde olumsuz bir etki yaratmaktadır. Gerçekten de kadın ifadeleri ve meşguliyetlerinin çoğulluğunu vurgulamanın zamanı gelmiştir artık; böylelikle bu farklılıkların kesişmesinden daha kesin, daha az ticari, daha içtenlikli olarak, iki cins arasındaki gerçek *temel farklılık* ortaya çıkabilir: Feminizm, muhteşem bir iş başararak bu farklılığı acı verici kılmış, yani borsayla savaşlar dışında sıkıntıdan patlayan bir medeniyette sürprizler ve simgesel hayat üretebilmeye uygun hale getirmiştir.

Dahası, bu sosyo-kültürel dağılımın içinde yer aldığı zamana değinmeksizin Avrupa'dan veya "Avrupa'daki kadınlar"dan bahsetmek besbelli imkânsızdır. Bir yüzyıl önce bir kadın duyarlılığının ortaya çıktığı doğruy-

sa eğer, büyük ihtimalle *kendi* zaman nosyonunu getiren bu duyarlılık "ebedi bir Avrupa" fikriyle, hatta belki "modern Avrupa" fikriyle bile uzlaşma içinde değildir. Bu duyarlılık daha ziyade, Avrupa'nın geçmiş ve bugünü aracılığı ve yoluyla; ayrıca hafızanın ambarı olan "Avrupa" toplumunun aracılığı ve yoluyla kendi Avrupa-aşırı zamansallığını aramaktadır. Herhalükârda, Avrupa feminist hareketleri içinde, kolayca eril olarak nitelenen ve aynı anda hem medeniyete hem de saplantıya ait olan bu çizgisel zamansallık kavramına karşı üç tavrı söz konusudur.

İki Kuşak

Başlangıçta oy hakkı savunucularının ve varoluşsal feministlerin mücadelesi olarak kadın hareketi bir tasarı ve tarih zamanı olarak kendisine çizgisel zamanda bir yer edinmeye çalıştı. Bu anlamda hareket dolaysız bir şekilde evrenselci olmakla birlikte, aynı zamanda da ulusların toplumsal ve siyasal yaşamlarına derin kökler salıyordu. Kadınların bütün siyasal talepleri –eşit işe eşit ücret, toplumsal kurumlarda erkeklerinkine denk bir güç sahibi olmak, gerektiğinde, yani çizgisel tarihe dahil olmakla bağdaşmadığında kadınsı ya da anaç diye addedilegelmiş değerlerin reddi– bütün bunlar belirli bazı değerlerle kurulan *özdeşim mantığının* bir parçasıdır; kuşkusuz bu değerler ideolojik değil (ideolojik olanla, haklı olarak gericiliğe karşı mücadelenin bir parçası olarak mücadele ediliyordu) ulus-devlette egemen olan akılcılığın mantıksal ve ontolojik değerleriydi. Şimdi burası bu özdeşim mantığının ve ondan türeyen mücadelenin kadınlar için sağladığı ve sağlamaya devam ettiği yararları (kürtaj, doğum kontrolü, eşit ücret, mesleki kabul vb.) saymanın yeri değil; kısa zamanda bütün bunların Sanayi Devrimi'nden de önemli sonuçları olacak. Yaklaşımı evrenselci olduğu ölçüde bu akım "Evrensel Kadın" etiketi altında farklı ortam, çağ, medeniyet ya da ruhsal yapılarıdaki kadınların sorunlarını *küreselleştirir*. Bu küresel tarz kadın *kuşaklarını* ancak bir halef-selef ilişkisi olarak, kurucuların öngördüğü programın giderek gerçekleştirilmesi yolunda bir ilerleme olarak tasarlayabilir.

Bir yandan kadın hareketine Mayıs 1968'den sonra katılan daha genç kadınlarla, diğer yandan estetik ya da psikanalitik bir deneyimi olan kadınlarla bağlantılı olan ikinci evrede ise çizgisel zamansallık neredeyse tamamen reddedildi ve sonuç olarak siyasal boyut tamamıyla taşkın bir kuşunun gölgesi altında kaldı. Nispeten daha yeni olan bu feminizm akımının hâlâ seleflerinden sözettığı ve kadınların toplumsal ve kültürel onay görmesinin hâlâ onun da temel meselesi olduğu doğruysa da, bu akım ken-

disini, kendi kimliği ve dolayısıyla da zamansallığın kendisi hakkındaki tasarımları bakımından birincisinden nitel olarak farklı bir kuşağa ait görüyormuşa benziyor. Aslen kadın psikolojisi ve onun simgesel gerçekleştirmelerinin özgüllüğüyle ilgilenen bu kadınlar, kültürün geçmişte dilsiz bıraktığı özne-içi ya da bedensel deneyimlere bir dil kazandırmaya çalışıyorlar. Sanatçı ya da yazar olarak *işaretlerin dinamiği* üzerine hatırı sayılır bir araştırmaya koyulmuş durumdalar. Bu araştırma, hiç değilse hedefleri düzeyinde, kendisini büyük estetik ve dinsel kalkışmalarla ilişkilendiriyor.

Bu deneyimi yeni bir kuşağa özgü saymak, başlangıçtaki toplumsal ve siyasal kimlik taleplerine, daha ince ve zor dile gelir sorunların eklendiği anlamına gelmiyor sadece. Ayrıca karşı cinste bir karşılığı olmayan, indirgenemez bir kimliğin, bu haliyle infilak etmiş, çoğul, akışkan ve belirli bir anlamda kendi kendisiyle özdeş olmayan bir kimliğin kabul görmesini talep etmekle bu feminizmin, birbirleriyle yansıtma ve başlangıçtaki taleplerinin haklılığını onaylatma ilişkisi aracılığıyla iletişim kuran özdeş kimliklerin çizgisel zamanının dışında kendisini konumlandığı anlamına geliyor. Böylesi bir feminizm bir yandan arkaik (efsanevi) hafızayla, diğer yandan da marjinal hareketlerin döngüsel ya da anıtsal zamanıyla buluşuyor. Avrupa ya da Avrupa-aşırı sorunsalının bu şekilde dile getirilmesinin feminizmin bu evresine denk düşmesi tesadüfi değildir.

Son olarak, son yıllarda Avrupa'daki, özellikle de Fransa ve İtalya'daki feminist hareketlerde patlak verenin, bu iki tavrın bir karışımı olduğu anlaşılıyor: Tarihe *dahil olmak* ve bu tarihin zamanının indirgenemez bir farklılık uğruna sürdürülen bir deneye dayattığı öznel kısıtlamaları radikal bir şekilde *reddetmek*.

O halde, "yeni bir kadın kuşağı" ifadesine verilen bu anlamı kabul ettiğimizde, iki tür soru sorulabilir. Hangi toplumsal ve siyasal süreç ya da olaylar bu dönüşümü kışkırttı? Katkı ve tehlikeleriyle bu kuşağın sorunları nelerdir?

Toplumculuk ve Freud'culuk

Bu yeni kadın kuşağı Amerika'da daha şekilsiz ve bilinçsiz, Avrupa'da daha kitleleşse, insan, hiç değilse bir hipotez olarak, bunun toplumsal ilişkilerle zihniyetler arasındaki bir yarıktan, toplumculuk ve Freud'culuk tarafından yaratılmış bir yarıktan kaynaklandığını düşünebilir. *Toplumculuk* ile giderek daha geniş kitlelere yayılan ve sağduyunun gereği addedilen eşitlikçi öğretiyi ve demokratik rejimlerde hükümetler ve siyasi partiler tarafından benimsenen ve eşitlikçilik alanını, yalnızca malları değil kültürü

de kapsayacak şekilde genişleten toplumsal pratiği kastediyorum. *Freud'culuk* ile de, bu eşitleştirici ve toplumsallaştırıcı alan içinde cinsel farklılık ve birbirlerine indirgenemeyen özneler arasındaki farklılık sorusunu ortaya atan kaldırıcı kastediyorum.

Daha başlangıçta kadınlarının (örneğin Flora Tristan) eşitlikçi ya da farklılaştırıcı talepleriyle sarsılmış olan Batı Sosyalizmi, kısa zamanda toplum ve kültürde kadın rolünün özgüllüğünün tanınmasını isteyen bu kadınlardan kurtularak, onlardan yalnızca Aydınlanma Hümanizmi'nin eşitlikçi ve evrenselci ruhunu, yani "ikinci cins"i kurtarmanın tek ve biricik yolunun iki cins arasında kurulacak zorunlu bir özdeşim olduğu fikrini devraldı. Burada bu "ideal"ın sosyalistlerden esinlenen hareket ve partiler tarafından pratikte uygulanmaktan çok uzak olduğu ve yeni kadın kuşağının da Mayıs 1968'den sonra kısmen bu duruma karşı bir isyan olarak ortaya çıktığı üzerinde uzun uzadıya durmayacağım. Yalnızca teoride ve Doğu Avrupa'da uygulanmaya konduğu ölçüde pratikte, *üretimde* ve *üretim ilişkilerindeki yeri* üzerine kurulmuş bir insan kavramına dayanan sosyalist ideolojinin, aynı insanın bir yandan *yeniden üretim*, diğer yandan *simgesel düzen* içindeki yerini ihmal ettiğini söylemekle yetinelim. Sonuç olarak bu ideolojinin bütünleştirici, hatta mutlakiyetçi ruhu açısından kadınların özgül niteliği asli olmayan, hatta varolmayan bir şey olarak görülebildi.⁶ Aynı eşitlikçi ve aslında sansürcü uygulamanın Aydınlanma Hümanizmi tarafından dinsel özgüllüklere ve özel olarak Yahudiler'e de dayatılmış olduğunu yeni yeni görmeye başlıyoruz.⁷

Yine de bu tavrın kadınlar için gerçekleştirdikleri son derece önemli olmaya devam ediyor; örnek olarak Doğu Avrupa'nın sosyalist ülkelerindeki kadınların yazgısını alacağım. Çok az bir abartmayla, bu ülkelerde oy hakkı savunucularının ve varoluşsal feministlerin taleplerinin, büyük ölçüde karşılandığı söylenebilir. Ne de olsa ilk feminizmin üç temel talebi sarsaklıklar ve aksamalarla da olsa uygulanıyor: iktisadi, siyasi ve mesleki eşitlik. Dördüncüsü, eşcinsel ilişkiler de dahil olmak üzere, kürtajıyla doğum kontrolüyle cinsel eşitlik, hâlâ devlet gerekçelerinin yanı sıra Marks-gil ahlakın da gölgesi altında. Dolayısıyla sorun olan ve yeni kuşağın mücadelesi için *asli* görünen, bu dördüncü eşitlik. Ama aslında tamamen bir kandırmadan ibaret olan bu sosyalist başarılardan ötürü ve onlarla aynı zamanda, mücadele şimdi artık eşitlik arayışıyla değil farklılık ve özgüllükle

6. Bkz. D. Desanti, "L'Autre Sexe des bolcheviks", *Tel quel*, no: 76 (1978); Julia Kristeva, *Des Chinoises*, Paris: Editions des femmes, 1975.

7. Bkz. Arthur Hertzberg, *The French Enlightenment and the Jews*, New York: Columbia University Press, 1968.

ilgili. Tam da bu noktada yeni kuşak, *simgesel* sorun diye adlandırılabilir. Aynı zamanda hem biyolojik, hem fizyolojik, hem de yeniden üretime ilişkin olan cinsel farklılık, öznel toplumsal sözleşmenin *kendisi olan* bir sözleşmeyle, yani iktidar, dil ve anlamla ilişkilerine tercüme olur ve onları tercüme eder. Yeni kadın kuşağının feminist bozgunculüğünün en keskin ve dile getirilmez, hassas yönü, bundan böyle, cinsel olanla simgesel olanın vazgeçilmez bir şekilde içiçe geçtiği alanı tehdit edecek; önce dişil olanın ve sonunda her tek kadının özgüllüğünü keşfetmek uğruna...

Toplumcu öğretinin belirli bir doygunluk noktasına ulaşmış olması, yeni bir toplumsal sözleşme programı olarak bir ölçüde potansiyelini tüketmiş olması yolu Freud'culuğa açıyor. (Programın fiilen gerçekleşmesinin daha çok ötelere olduğunu biliyorum; burada yalnızca düşünce sisteminden söz ediyorum.) Freud'culuk terimi ve pratiğinin, psikanalizin bulanık ve normlaştırıcı biçimlerine haklı olarak tepki gösteren Amerikan aydın bilinci ve en önemlisi de feminist bilinç üzerinde bir şok etkisi yarattığını biliyorum. Sözlerimi feminist bilinçle sınırlayacak olursam: Freud kadınları aşağılayan, hatta istismar eden biri olarak görülmedi mi? Kadınları bir tür ast-erkekler, iğdiş edilmiş erkekler olarak hayal eden, aynı zamanda hem püriten hem de yoz ve fallokrat bir Viyanalı değil miydi?

Iğdiş mi Edilmiş, Dile mi Tâbi?

Freud'u aşırp kadınlar hakkında daha adil ve modern bir görüşe ulaşmaya çalışmadan önce, iğdiş edilme kavramıyla ne demek istediğini anlamaya çalışalım. Sorun her şeyden önce bir iğdiş edilme *korkusu* ya da *endişesi* ya da buna denk düşen bir penis *hasedidir*; dolayısıyla her iki cinsiyetten nevrotiklerin *söyleminde* kolayca algılanabilecek *imgesel* oluşumlardan söz ediyoruz. Ama zamanına özgü biyolojizmine ve mekanizmine takılmayıp Freud'u dikkatli okursak, iki şeyi ön plana çıkardığımızı görürüz. Birincisi, iğdiş edilmişlik hayali de, ona denk düşen penis hasedi de, "ilksel sahne" kavramının ön kabulü olan birer hipotez, yani teoriye içkin a priori faraziyelerdir; teoriyi icat edenin ideolojik fantazileri olmaları anlamında değil, nevroitik söylemde hiç durmadan iş gören şeyi açıklamak üzere "köken"e yerleştirilmesi gereken mantıksal zorunluluklar olmaları anlamında... Başka deyişle, gerçeklikte hiçbir şey onları var kılmassa da, erkekte ve kadında nevroitik söylem ancak ilksel sahne ve iğdiş edilme hayallerinin onun temel nedenleri olarak kaydedildiğinde, kendi mantığı içinde anlaşılabilir. Yine daha farklı terimlerle söyleyecek olursak: İğdiş edilmişliğin

gerçekliği, modern astrofiziğe göre evrenin kökeninde yatan infilak hipotezinin gerçekliğinden daha fazla değildir. Bunu kanıtlayan hiçbir şeyin olmaması anlamında, bu, bir inanç meselesidir; ama fark şurada ki, bu "big bang" evreninin bir sürü fenomeni ancak bu ilk hipotez aracılığıyla açıklanabilir kılınıyor. Ama böylesi bir zihinsel yöntem cansız madde-dense kendi öznelliğimize ve belki de bilgisever düşüncemizin temel mekanizmalarına uygulandığında insanın yaşadığı sarsıntı kat be kat fazla oluyor.

Dahası Freud'un yazdığı kimi metinler (örneğin *Rüyaların Yorumu*, ama özellikle ikinci konunun metinleri, özellikle de *Metapsikoloji*) ve onların Lacan tarafından yakınlarda yapılmış açılımları, iğdiş edilmenin, nihayetinde, simgesel alanı ve oraya kazınmış olan bütün varlıkları oluşturan bir radikal işlemin hayali inşası olduğunu düşündürüyor. Bu işlem işaretleri ve onların sözdizimini oluşturur; yani farazi bir doğa halinden, doğa ile içiçe geçmiş bir hazdan *ayrılmak* anlamına gelen dili... Öyle ki, bundan böyle bu yolla nesneye gönderme yapan ve onu ancak bu yolla öznedenden ayıran bir eklemelenmiş farklılıklar şebekesi artık *anlamı* yaratsın. Daha baştan sözdizimsel olan dili koşullayan ve bütün dil psikolojisi ve çocuk psikolojisinin tanıklık ettiği mantıksal bir işlem olan bu ayrılık, dolayısıyla, her iki cinsin de, kadınların da erkeklerin de ortak kaderidir. Bazı biyolojik ve ailevi koşullarla ilişkilerin kadınları (özellikle de isterikleri) bu ayrılığı ve oradan türeyen dili inkâr etmeye sevkettiği, bunlar karşısında dehşete düşen erkeklerin ise (özellikle obsessiflerin), her ikisini de abartarak onlarla başa çıkmaya çalıştıkları, Freud'un buluşlarının bu konu hakkında bize öğrettikleri arasındadır.

Analitik durum gerçekten de, penisin, bu ayrılma işlemi sırasında gönderme yapılan başlıca nesne haline gelerek, *yoksunluğa* ya da dile dahil edilme sırasında özneyi oluşturan *arzuya* tam anlamını kazandıran şey olduğunu gösteriyor. Burada yalnızca, simgesel ve toplumsal olanı kuran bu işlemin bütün hakikatiyle görünebilmesi ve her iki cins tarafından da anlaşılabilmesi için, gerçekleşme ve bütünsellikten yoksun kalmamıza yol açan ne varsa hepsine uzandığını belirtmekle yetineceğim. Yani hoş, sağlıklı ve doğal bir durumun dışlanması: kısacası, simgesel olanın zuhur edebilmesi için vazgeçilmez olan kırılma...

Şimdi artık kadınların, toplumsal, kültürel ve mesleki gerçekleştirmeleri çerçevesinde, bu teorik cihazdan hareket ederek, ya bu çerçevelerdeki deneyimlerini azamîleştirmek ya da –daima çerçevenin kendisinden başlamak kaydıyla– çerçeveyi ve teorik cihazın kendisini sorgulamak üzere kendi konumlarını nasıl değerlendirebileceklerini ve cinsel ve simgesel farklılıklarını nasıl anlamaya çalışacaklarını görmeye başlayabiliriz.

Kurban Olmayı Yaşamak

Herhalükârda, kendi kendilerini bulmalarına yol açmış ya da bu sürece sadece eşlik etmiş olan (toplumcu ya da Freud'cu) başkalaşımın bilincinde olsunlar olmasınlar, Avrupa'daki kadınların bugünkü gündeminde duran acil soru şöyle dile getirilebilir: *Simgesel sözleşme içerisindeki bizim yerimiz ne olabilir?* Toplumsal sözleşme, eşit insanlar (erkekler) arasındaki bir ilişki olmak bir yana, farklılıkları ayırıştırıp eklemleyerek iletilebilir bir anlamın üretilmesini mümkün kılan, aslen bir dizi kurbanlık ilişkileriyse, bizim bu kurbanlık ve/veya dil düzenindeki yerimiz nedir? Artık dışlanmayı istemediğimizden ya da bizden öteden beri talep edilegelmiş olan işlevle (anne, karı, hemşire, doktor, öğretmen olarak bu toplumsal-simgesel sözleşmeyi korumak, düzenlemek ve süreklileştirmek işleviyle) yetinmediğimizden, önce bize gelenek tarafından bahşedilmiş olan yerimizi, sonra da bu yerin dönüştürmek istediğimiz şeklini nasıl açığa çıkarabiliriz?

Bugün açığa çıktığı şekliyle kadınların simgesel düzendeki yerinin, hangi yönlerinin toplumsal-tarihsel bir konjonktürden (Hıristiyan olsun, hümanist olsun, sosyalist olsun erkek egemen ideoloji) kaynaklandığını, hangilerinin bir yapıdan kaynaklandığını değerlendirmek güç. Hakkında konuşabileceğimiz yegâne şey, belirli bir toplumsal-tarihsel bağlamda gözlenen bir yapıdır. Bizim için de bu, Hıristiyan, Batı medeniyeti ve onun laik uzantılarıdır. Ruhsal-simgesel bir yapıyı bu anlamda kullandığımızda, kadınlar, "biz" (bu çoğul zamiri bütünleştirici bir şekilde kullanmanın sakıncalarına ilişkin yazının başındaki uyarıyı tekrarlamaya gerek var mı?), bu yapının kayıp hanesine yazıldıklarını, toplumsal-simgesel sözleşmenin ve bağlanmanın temel biçimi olan dilin dışında bırakıldıklarını hissediyorlar. Orada bir duygu bulamıyorlar, kendi bedenlerinin, çocuk bedenlerinin, başka bir erkek ya da kadın bedeninin doğasıyla kurdukları sonsuz sayıdaki akışkan işaretleşmeleri bulamadıkları gibi. Bir ölçüde erkeklerle de paylaşılan bu hüsrân, bugün öncelikli olarak kadınlar tarafından dile getiriliyor; o kadar ki, bu hüsrânın dile getirilmesinin yeni feminist ideolojinin özünü oluşturduğunu söyleyebiliriz. Toplumsal kodun ve dilin temelinde yatan kurbanlaştırıcı ayırışma mantığı ve dilin dizimsel yapısı ile kurulan özdeşimin zorluğu, hatta belki de olanaksızlığı, simgesel olanın reddine yolaçıyor; bu da babanın işlevinin reddi ve son kertede delilik –psikoz– olarak yaşıyor.

Ama bu şekliyle nadiren ulaşılan bu sınır durum, toplumsal-simgesel sözleşme diye andığımız şeye iki türden karşı-yatırım yapılmasına yol açı-

yor. Bir yandan bu sözleşmeyi ele geçirmek, onun tadını çıkarmak ve onu bozguna uğratmak yolunda bazı girişimler var. Ama nasıl? Yanıtın kavramlara dökülmesi zor (tam da kavramlaştırma bir hüsrana, yaralanma ya da kurban edilme olarak değerlendirildiğinden), ya da kavramlaştırmaların aşırı ve çoğunlukla ölümcül ideolojilerin kalıplarıyla yapılıyor. Diğer yandaysa, başlangıçtan beri daha açık görüşlü ve kendi kendini tahlil etmeye daha yatkın bir tavır var. Bu tavır, bu toplumsal-simgesel düzeni görmezlikten gelmeden, onunla yüzleşmekten kaçınmadan sözkonusu sözleşmenin bünye ve işleyişini incelemeye çalışma çabasından ibarettir. Sözkonusu incelemenin başlangıç noktası, antropolojinin, psikanalizin, dilbilimin biriktirdiği bilgilerden çok, bu sözleşmeyle bir özne ve bir kadın olarak yüzyüze kalındığında yaşanan son derece kişisel duygulardır. Bu, kadınların beşeri bilimlerde yürüttükleri, kuşkusuz, örnekleri hâlâ seyrek görülen ve duraksayarak yürütülen ama her zaman muhalif kalan etkin araştırmalara⁸ ve özellikle çağdaş sanatın ucunda, kodu kırmaya, dili parçalamaya, gövde ve duygulara, toplumsal sözleşmenin bastırıldığı adlandırılmamışlara daha yakın özgül bir söylem bulmaya, önyak olur. Burada sözünü ettiğim, (en azından sözdizimsel varoluşu) son derece sorunlu olan ve kelime dağarcığı düzeyindeki özgüllüğü de, herhalde cinsel-simgesel farklılıktan çok toplumsal marjinalliğin ürünü olan "kadın dili" değil.

Ne de bir iki istisna dışında (ama başarılı olanın istisnalar olması, her iki cins için de doğru değil mi?) çoğunlukla, ya taşkın ya bunalımlı bir romantizmin tekrarından ibaret olan ve her zaman narsistik doyumlardan yoksun bir ego'nun infilakını temsil eden kadın ürünlerinin estetik kalitesinden söz ediyorum. Ama berilerinde yatan kasıt muğlak da olsa, son yıllarda son derece aydınlatıcı olmuş olan ortak emellerimizin bir işareti olarak yine de korumak isteyeceğim bir şey var: Yeni kadın kuşağı önde gelen toplumsal kaygusunun, bir kurbanlık sözleşmesi olarak toplumsal-simgesel sözleşme olduğunu gösteriyor. Hiç değilse yüz yıldır, "yaban düşüncesi", savaşlar, rüya ya da yazarların söylemleri üzerinde duran antropolog ve psikologlar bu olgu üzerinde durmamış da olsalar, kadınlar şimdi, bu kurbanlık sözleşmesini kendi iradelerine rağmen yaşadıklarını ifade ediyorlar – dolayısıyla kitlesel bir fenomenle karşı karşıyayız. Bu temelden hareketle kadınlar, kendilerinin bir diriliş, toplumun ise bir cinayet olarak gördükleri bir isyana kalkışıyorlar. Bu kalkışma, kimi zaman ölüm-

8. Bu araştırmalar çeşitli akademik kadın dergilerinde periyodik olarak basılmaktadır; bunlardan en prestijlilerinden biri şudur: *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, University of Chicago Press. Ayrıca şu özel sayılar dikkate değer: "Ecriture, féminité, féminisme", *La Revue des sciences humaines* (Lillie III), no: 4 (1977) ve "Les femmes et la philosophie", *Le Doctrinal de sâpience* (Editions Solin), no: 3 (1977).

cül şiddetten daha az değil daha fazla bir şeye yol açabilir. Ama kültürel bir yenilenmeye de yol açabilir. Büyük bir ihtimalle ikisi birden olacak. Dünyatarihsel bir öneme sahip bu oyunun ödül ve bedeli bunlar.

Gücün Terörü ve Terörizmin Gücü

Feminist hareketlerin baskısı altında, önce sosyalist ülkelerde (SSCB ve Çin gibi), giderek de Batı demokrasilerinde hükümet, sanayi ve kültürde kadınlar önderlik konumlarına terfi ettiriliyorlar. Bu düzeyde kadınların maruz kaldığı eşitsizlikler, değersizleştirmeler, azımsanmalar ve hatta zulümlerin egemenliği beyhude bir egemenlik. Onlara karşı verilen mücadele, günü geçmiş olana karşı verilen mücadeledir. Dava, her şeye karşı anlaşılabilir, ilke kabul edilmiştir. Geriye kalan, değişmeye karşı olan direnci kırmaktır. Bu anlamda bu mücadele, yeni kuşağın başlıca ilgi alanlarından biri olmakla birlikte, onun, kelimenin tam anlamında, *kendi* sorunu değildir. *İktidar*'la ilişkisi bakımından bu kuşağın kendi sorunu, daha ziyade, şöylesi kavramlara dökülebilir: Kadınlar iktidara gelir de onunla özdeşleşirlerse ne olur? Ya da tam tersine, kadınlar iktidarı reddeder de fikir kulüplerinden terörist komandalara kadar uzanan değişik veçheler kazanabilen bir karşı-iktidar tasarısı, bir paralel toplum yaratırlarsa, o zaman ne olacak?

Kadınların yürütme, sanayi ve kültür iktidarlarını ele geçirmeleri, bugüne kadar sözkonusu iktidarın doğasını köklü bir değişikliğe uğratmadı. Bu, karar verme mevkilerine yükseltelen kadınların, birdenbire kendilerinden binyıllardır esirgenen hem iktisadi hem narsistik avantajları elde ederek mevcut statükonun başlıca dayanakları, statükonun muhafızları, kurulu düzenin en fanatik koruyucuları haline geldikleri Doğu'da açıkça görülebilir.⁹ Eskiden hüsrana edici, baskıcı ya da ulaşılmaz olarak değerlendirilen bu iktidar yapılarıyla kadınların böyle bir özdeşim kurabilmesi, modern totaliter rejimlerin sık sık kullandıkları bir şey oldu: Alman Nasyonal Sosyalistleriyle Şili cuntası, sayılabilecek örnekler arasında.¹⁰ Bunun başlangıçta inkâr edilen bir simgesel düzene yapılan paranoidce bir karşı-yatırım olduğu olgusu, belki bu nahoş fenomeni biraz olsun açıklayabilir. Ama yine de açıklama, bu eğilimin dünya ölçeğinde kitlesel bir şekilde yayılmasını engellemiyor; gerçi bu yayılım belki yukarıda sözü edilen totaliter ör-

9. Bkz. *Des Chinoises*.

10. Bkz. M.A. Macciocchi, *Elements pour une analyse du fascisme*, Paris: 10/18, 1976; Michèle Mattelart, "Le Coup d'état au féminin", *Les temps modernes*, Ocak 1975.

neklerde olduğu kadar dramatik biçimler kazanmıyor ama her yerde istisnaları, deneyleri, rastlantısal oluşumları mahvetmek pahasına düzleştirme, istikrar kazandırmaya, konformizme hizmet ediyor.

Kimileri feminizm gibi özgürlükçü bir hareketin, kimi yönleriyle, konformizmi pekiştirerek sonuçlanmasından hayıflanacaklardır; başka bazıları ise aynı olgu karşısında keyiflenecek ve bundan yarar sağlayacaklardır. Seçim kampanyaları, hatta siyasal partilerin hayatıyeti bile, bütün kumarlarını bu ikinci eğilim üzerine oynuyorlar. Deneyim, kadınların başkaldırı nitelikli ve yenilikçi inisiyatiflerinin bile (sisteme hemen teslim olmadıklarında bile) iktidar sisteminin içine alındıklarını ve sistemin hesabına yazıldıklarını gösteriyor; ve kurumların, kadınların onlara dahil olmasıyla gerçekleşeceği ötedenberi beklenen demokratikleşmesi, sonunda kadınlar arasından birkaç "şef" in imal edilmesinden ibaret kalıyor. İkinci cinsin, yabancı olarak yaşanan ve dolayısıyla bir karşı-yatırım konusu olan bir değer sistemiyle bu şekilde bütünleştirilmesinin önümüze çıkardığı güçlük şudur: İktidarın merkezileşmesinden nasıl kaçınacağız, kadınları bundan nasıl ayırabileceğiz ve bundan sonra da onların kritik, farklılaşmış ve özerk müdahaleleriyle karar-veren kurumları nasıl daha esnek kılacağız?

Tabii bir de daha radikal feminist akımlar var. Bunlar, sözkonusu iktidar ne olursa olsun, mevcut herhangi bir iktidar rolüyle özdeşim rolüne eşleştirilmeyi toptan reddediyor ve ikinci cinsi bir *karşı-toplum* kılmak istiyorlar. Böylelikle "kadın toplumu", gerçek ya da hayali bütün *jouissance* olasılıklarının sığınak bulabileceği, resmi toplumun bir öteki beni olmuş oluyor. Aynı zamanda hem hüsrana uğratan hem kurban eden toplumsal-simgesel sözleşmeye karşı, bu karşı-toplum kısıtsız, özgür, gerçekleştirci ve uyumlu olarak hayal ediliyor. Bir ötesi olmayan ya da aşkınlığın ya dünyanın bu tarafına indirgendiği (protestanlıkta olduğu gibi) ya da çürümekte olduğu (katoliklik ve onun günlük meydan okuyuşlarında olduğu gibi) bizim modern toplumlarımızda, bu karşı-toplum, tam da bir a-topya (yersizlik) olduğundan, yasanın dışında bir yeri tanımladığından, ütopya barajının taşkın ânını temsil ettiğinden, yegâne sığınak olarak kalıyor.

Her toplum gibi bu karşı-toplum da dışlanan bir unsurun, doğru düzgün kurulmuş cemaatin kendisini arındırabilmesi için bütün kötülükleri yüklediği bir günah keçisinin ihracı üzerine kurulu¹¹... Bu arınma en nihayet cemaati gelecekteki herhangi bir eleştiriden koruyabilecektir. Her türlü eleştiriye bertaraf etmek için, suçlu olanı yabancı olana, yalnızca sermaye-

11. "Kurbanlık üzerine kurulu antropoloji"nin ilkeleri Rene Girard tarafından *La Violence et le sacré de* (Paris: Grasset, 1972) ve özellikle *Des Choses cachees depuis la fondation du monde'da* (Paris: Grasset, 1978) geliştirilmiştir.

ye, öteki dine, öteki cinsiyete yerleştiren bu mantık, modern protesto hareketleri tarafından sık sık tekrarlanmıştır. O halde feminizm, bu mantığını sonuna kadar götüren bir tersine dönmüş cinsiyetçilik olmuyor mu? Marjinalizmin cinsiyete, yaşa, dine ya da ideolojiye göre farklılaşan biçimleri, modern dünyada *jouissance*'ın, laik bir aşkınlık türünün son sığınağını temsil ediyorlar. Geçtiğimiz yıllara kıyasla daha az abartılı biçimlerde de olsa bu sorunla ilgilenen kadınların sayısı artıyor ve bu da karşı-toplum sorununun kitlesel bir biçim almasına yol açıyor: "Gökyüzünün yarısı"ndan ne daha azı ne daha fazlası...

İkinci kuşağa özgü bu radikalleşmeden ötürü, feminizm de dahil olmak üzere bu protesto hareketlerinin "başlangıçta özgürlükçü"yken, mücadele edilen temel kalıpların bildik kötülüklerine benzer hale gelmesinin nedeninin sadece daha sonra harekete içkin sapmalar ya da tesadüfi dış manipülasyonlar olmadığı giderek daha açıkça görülüyor. Aksine karşı-iktidar ve karşı-toplum mantıklarının kendileri, yapıları, birer benzeş (simulacrum) olan özleri gereği, mücadele edilen toplum ve iktidarı zorunlu olarak yeniden üretirler. Bu anlamda ve aşırı Hegelci olduğu kuşkusuz teslim edilmesi gereken bir bakış açısından, modern feminizmin, herhangi bir simgesel sözleşme için vazgeçilmez olan şiddet (ayrılma, iğdiş edilme vs.) hakkındaki bilinçlenme sürecinin anlarından birinden ibaret olduğu iddia edilebilir.

Böylece iktidarla onu pekiştirmek üzere özdeşim kurmak ya da –benliğin bunalımlarının sağaltıcısı ve her zaman daha baştan bir ihlâl olan *jouissance*'ın sağlayıcısı olan– fetişist bir karşı-iktidarın inşası, yeni kadın kuşağıyla toplumsal sözleşme arasındaki yüzleşmenin alabileceği iki toplumsal biçim olarak görünmektedir. Burada terörizm sorunuyla da karşılışılması, yapısal açıdan bağlantılı bir olgudur.

Filistin komandoları, Baader-Meinhoff Çetesi, Kızıl Tugaylar gibi terörist örgütlerde kadınların, çok sayılarda yer aldıklarına (malumat kaynağına göre şiddetli ya da temkinli bir şekilde) sık sık işaret edildi. Kadın sömürsünün hâlâ çok fazla olması, kadınlara karşı önyargıların hâlâ çok şiddetli olması, bu olguyu yeterli bir mesafeden değerlendirebilmenin önünde bir engel oluşturuyor. Ama bu andan itibaren bunun, toplumsal-simgesel sözleşmenin inkârı dediğimiz şeyin ve bir kimliği koruma mücadelesinde yegâne savunma biçimi olarak bu sözleşmeye karşı bir yatırım yapmanın kaçınılmaz sonucu olduğu söylenebilir. Paranoyayla aynı türden olan bu mekanizma her tür siyasal katılımın temelinde yatar. Şiddet ve ölümün yeniden ve daha esnek bir tarzda özümsemesine hizmet ettiği ölçüde de, farklı medenileştirici tavırlara yol açabilir. Ama bir özne toplumsal-simgesel sözleşmenin bu katmanından çok vahşice dışlandığında, ör-

neğin bir kadın, kadın olarak duygusal hayatının ya da sosyal bir varlık olarak koşullarının (aile hayatından toplumsal kurumlara varasıya) mevcut söylem ya da iktidar tarafından çok vahşi bir şekilde görmezlikten geldiğini hissettiğinde, maruz kaldığı şiddete karşı bir yatırım yaparak, hüsrana diye yaşadığı şeyle mücadele edebilmek için kendisini bu şiddetin "cin tutmuş" bir ajanı kılabilir. Kullandığı araçlar kimi zaman oransız görülebilsede, kaynaklandıkları öznel ya da daha açık terimlerle söyleyecek olursak narsistik yara açısından bakıldıklarında, öyle değildirler. İktidarda olan burjuva demokratik rejimlere zorunlu olarak karşı olan bu terörist şiddet, özgürleştirici program olarak, mücadele ettiğiinden daha da baskıcı, daha da kurbanlık üzerine kurulu bir düzen sunar. İşin asıl yadırgatıcı yönü, kadınların katıldığı bu terörist grupların şiddetinin totaliter rejimlere değil, elbette özünde sömürücü olmakla birlikte, genişlemekte olan demokratik hukuksallığın kısmi bir hoşgörüyü temin ettiği liberal sistemlere yönelmesidir. Seferberliğe, her durumda, bir ulus, ezilen bir grup ya da sağlıklı ve iyi olduğu hayal edilen bir insanlık özü adına, yani keyfi, soyut, hatta kötü ve son kertede ayrımcı bir düzenin engellediği hayali ve ilkel bir tatmin adına kalkışılır. Ama düzene yöneltilen baskıcılık suçlamasının berisinde, onun fazla zayıf, yani saf, iyi ama artık yitirilmiş olan bu cevhere layık olamayacak kadar zayıf olduğu şikayeti yok mudur acaba? Antropoloji toplumsal düzenin kurbanlık üzerine kurulu olduğunu gösterdi ama kurbanlık şiddeti buyurur, bağlar ve ehlileştirir. Toplumsal düzeni inkâr etmek insanı, zincirinden boşanmış bu sözde iyi cevherin infilak etmesi, her türlü kısıttan, yasa ve hukuktan bağımsız mutlak bir keyfiliğe dönüşmesi tehlikesiyle yüzyüze bırakır.

Tektanrılı dinlerin krizinden sonra, son iki yüzyılın devrimleri ve özellikle de Faşizm ve Stalinizm, baskı altında tutulan iyiniyetin, katliamlarla sonuçlanan mantığını, bütün trajik sonuçlarıyla harekete geçirdiler. Kadınlar, diğer toplumsal kategorilere, sözgelimi sömürülen sınıflara kıyasla, böylesi terörizm aygıtlarına yatırım yapmaya daha mı yatkınlar? Şu anda bu soruya, olumlu ya da olumsuz hiçbir koşulsuz yanıt verilemez. Ama elbette daha öncesinden de, ama hiç değilse feminizmin ilk şafağından bu yana istinai, yani belirli bir anlamda kurtulmuş kadınların siyasal faaliyetlerinin, cinayet, komplo ve suç biçimlerini aldığına işaret etmek gerekiyor. Son olarak da küçük kızın annesiyle girdiği suç ortaklığı; babanın işleviyle aynı anlama gelen yokluk ve ayrılık temelinde oluşmuş işaretler düzenine boyun eğmek üzere anneden ayrılmakta küçük erkek çocuğuna kıyasla daha büyük güçlük çekmesi var. Erkek çocuğun karşı cinsle ilişkisinde yeniden keşfedebileceği anneyle teması, kız çocuk bir daha asla yineleyemeyecektir; velev ki kendisi de ya bir çocuk doğurarak ya da son

derece zor olan ve toplumun kuşkuyla yaklaştığı eşcinsel ilişkilere girerek, bir anne olsun. Zaten neden, kendisine yabancı olan bir simgesel sistemin ona vereceği hangi şaibeli ödül uğruna bu geçişi yapsın ki!? Yani sonuç olarak, bütün bu unsurlar –kadının kadın-anne'ye olan ebedi borcu– onu simgesel düzen içerisinde daha yaralanabilir, acı çektiğinde daha kolay kırılabilir ve kendisini o düzenden koruduğunda da, daha hırçın kılıyor. Eğer ütopyalara içkin olan iyi ve arı bir cevhere olan inanç, ilkel, bütünsel, herşeyi kapsayan bir annenin kadir-i mutlaklığına duyulan inançsa ve dolayısıyla herhangi bir hüsrana, ayrılık, kopuşlara yolaçan bir simgesel düzenin (kısacası iğdiş edilmişliğin) inkârıysa; bu hayali gerçekleştirmek uğruna karşı yatırımların harekete geçirdiği şiddeti, tam da bu ilkel anne efsanesinin kendisine meydana okumadan, asla yatıştırılamayacağımız demektir. Kadın hareketine, son zamanlarda Lacan'ın skandal yaratan "Kadın diye bir şey yoktur"¹² cümlesiyle örneklediği türden bir paranoyanın¹³ musallat olmasını da, bu çerçeve içinde anlamak gerekir. Gerçekten de efsanevi bir birliğe sahip, iktidardan duyulan terörün ve iktidara duyulan arzunun biçimi olan bir terörizmin ifadesi olan yüce bir güç olarak, büyük "K" ile yazılmış bir kadın yoktur. Ama yine de modern dünyada inanılmaz ölçekte bozgunculuk yapan bir güç olarak rol oynayabiliyor. Ateşle oynamak değilse nedir ki bu!?

Yaratıklar: Dişi mi Erkek mi?

Eski kuşak feministler tarafından yabancılaştırıcı, hatta gerici olarak nitelendirilen anne olma arzusu, bugünkü feminist kuşak için de standart haline gelmiş değil. Ama son yıllarda analığın mesleki hayatları ya da feminist faaliyetleriyle bağdaşmaz olmadığını düşünen kadınların sayısında bir artışa tanık olduk (bunun kaynağında hayat kalitesindeki bazı iyileşmeler de yatıyor; günlük çocuk bakım merkezlerinin, yuvaların sayısındaki artış, erkeklerin çocuk bakımı ve ev hayatına daha etkin bir şekilde katılmaya başlaması vs.). Bu kadınlar analık rolünü keşfettiklerinde, burada yalnızca bu role içkin olan bolluk ve bereketi değil, ıstırap ve sevincin birlikte ördükleri karmaşayı da keşfediyorlar. Bu eğilim de aşırı uçlara varabilir: Örneğin lezbiyenlerin ve çocuğunu tekbaşına yetiştirmeye karar vermiş ka-

12. Bkz. Jacques Lacan, "Dieu et la jouissance de la femme", *Encore* (Paris: Editions du Seuil, 1975), ss. 61-71, özellikle s. 68.

13. Krş. Micheline Enriquez, "Fantasmes paranoïaques: differences des sexes, homosexualité, loi du pere", *Topiques*, no: 13 (1974).

dınların babanın işlevini reddetmesinde, simgesel olanın yukarıda sözünü ettiğimiz inkârının en aşırı biçimlerinden birinin yanı sıra, analık iktidarının tutkulu bir şekilde kutsallaştırılmasının en şiddetli biçimlerinden birini görmek mümkün. Bu ise, bütün bir ahlaki ve yasal düzeni, yerine bir seçenek sunmadan huzursuz eden bir meydan okumadır. Burada Hegel'in (ailevi ve dinsel olan) kadın hakkıyla (sivil ve siyasal olan) erkek yasası arasında yaptığı ayrımı hatırlayalım. Toplumlarımız erkek yasasının kullanımları ve kötüye kullanımlarını iyi biliyor olabilirler; ama şu an için kadın hakkının yalnızca bir boşlukla temsil edildiğini kaydetmek durumundayız. Ve eğer, diğer şeylerin yanı sıra bu anaçlık pratikleri de genelleştirileceklerse, yokluğunda çocukları da erkekleri de boyunduruğu altına alacak olan şiddetten korumak üzere uygun yasaları geliştirmek kadınların sorumluluğuna düşen bir iştir. Ama bunu yapabilirler mi? Özellikle onları kurbanlık konumuna indirgeyen egemen düzenin yolaçtığı hırsla soru sormayı bıraktıklarında, yeni kadın kuşağının yüzyüze kaldığı soruların en önemlilerinden biridir bu.

Bu durumla karşı karşıya kalındığında, analığın reddedilmesinin kitle-sel bir politika olamayacağı giderek daha aşikâr hale geliyor; kendi izler-çevrelerini genişletmek isteyen feminist gruplar da bunun giderek daha çok farkına varıyor. Bugün kadınların büyük bir çoğunluğu, kendilerini tamamen değilse de kısmen gerçekleştirme imkânını dünyaya bir çocuk getirmekte görüyorlar. Bu analık arzusu neye karşılık geliyor? Geçmiş kuşağın sormadan rafa kaldırdığı bu soru, yeni kuşağın sormak zorunda olduğu yeni sorulardan biri. Bu soruya verilecek bir cevabın yokluğunda, feminist ideoloji kapıyı dinin geri dönmesine açık tutmuş oluyor; dinsel söylem binlerce yıldır, anaların umut, ıstırap ve endişelerini yatıştırarak unsurları kendi bünyesinde barındırıyordu. Freud'un, çocuk arzusunun penis arzusu olduğu, bu anlamda da simgesel ve fallik bir egemenliği ikame ettiği iddiasını ancak kısmen kabul edebiliyorsak, bu deneyim hakkında kadınların ne söyledikleri çok dikkatli dinlenmeli. Hamileliğin, öznenin köklü bir şekilde yarılması sonucu yaşanan bir sınav olarak deneyimlendiği anlaşılıyor: beden kendi üzerine katlanması, kendinin ve ötekinin, bilincin ve doğanın, söz ve fizyolojinin ayrılmaları ama bir arada varolmaları. Kişinin kendi kendisiyle özdeşliğine yöneltmiş bu tehdide, bir bütünlük, narsistik bir tamamlanmışlık, kurumlaştırılmış, toplumsallaşmış, nerdeyse doğal bir tür psikoz hayali eşlik eder. Çocuğun gelişi ise anneyi, onsuz nadiren yaşayabileceği bir deneyimin labirentlerine salar: Bir başkası için duyulan sevgi. Kendisi için, kendisiyle özdeş olan bir varlık için değil, aşk ya da cinsel tutkuda olduğu gibi, "ben"im kaynaştığım biri için hiç değil. Bunlar yerine dikkat, şefkat ve kendini unutmak uğruna girilmiş, uzun, zor ve

zevкли bir çıraklık süreci. Bu yolda, mazohizme düşmeden, kişinin kendi duyuşsal, zihinsel ya da mesleki yeteneklerini yoketmeden başarıya ulaşması – suçsuz bir analık için sözkonusu olan buymuş gibi görünüyor. Yani kelimenin en güçlü anlamında, bir yaradılış. Bu an için, "ütopik" diye nitelendirilebilir mi?

Kadının olumlanma ve kendini gösterme arzusu, diğer yandan da santsal ve özellikle de edebi yaratılara yöneliyor. Niçin özellikle edebiyat?

Edebiyat, toplumsal normların karşısında, kendi dışında hep bastırılan, geceye ait, gizli ve bilinç-dışı bir evren hakkında bir bilgi, hatta zaman zaman o evrenin hakikatinin kendisini ifşa ettiği için mi? Söylenmeyi, tekinsiz olanı bu şekilde açığa çıkararak, toplumsal sözleşmenin kendi üzerine dönmesini sağladığı için mi? Toplumsal işaretlerin insanın hevesini kursağında bırakan, soyut düzeninden, gündelik iletişimin sıradan kelimelerinden bir oyun, hayal ve hazza hasredilmiş bir mekân yarattığı için mi? Flaubert "Madame Bovary mi? O benim," demişti. Bugün bir çok kadın "Flaubert mi? O benim" in hayalini kuruyorlar. Toplumsal ve simgesel bağlaşma hakkındaki aşırı normatif bir bakış açısından bakıldığında sanılabileceği gibi, hayali olanla kurulan bu özdeşim, yalnızca bir özdeşimden, bir fetişten, her ne pahasına olursa olsun annenin penisine duyulan inancı sürdürmekten ibaret değildir. Bu özdeşim aynı zamanda, kadınların üstlerinden toplumsal sözleşmedeki kurbanlığa akraba yönleri atmak, toplumlarımızı daha esnek ve özgür bir söylemle beslemek çabasına da tanıklık eder. Bu söylemin ayırddedici özelliği, bugüne kadar topluluk içinde dolaşıma girmemiş olanları adlandırmasıdır; beden bilmeceleleri, düşler, gizli sevinç ve utançlar, ikinci cinsin nefretleri.

Bundan ötürü, kadınların yazılarının hem "uzmanlar"ın hem de medyanın muazzam ilgisine mazhar olmuş olması anlaşılabilir. Ama yol üstündeki tehlikeler de azımsanmamalı: örneğin bu yazılarda, kitapları sayısız kadının üretimi için bir "model" oluşturduğu halde çeşitli erkek yazarların acımasız bir aşağılanmasına tanık olunmuyor mu? Feminist etiketini taşımaları, safdil sızlanmalarından ya da piyasa romantizmlerinden ötürü çağı geçmiş diye mahkûm edilecek sayısız yapıtın yine de sattığını görmüyor muyuz? Ve birçok kadın kalemlerini, fallokratik iktidarın nihai dayanakları olarak gördükleri Dil ve İşarete karşı ve hakikati ancak "jest"lerde ve "tını"larda bulunacak yarı-sessiz bir bedensellik adına, hayali suçlamalar üretmeye seferber etmiyorlar mı?

Ama sonuçlar ne kadar şaibeli olursa olsun semptom ortada; kadınlar yazıyorlar ve hava gergin bir bekleyişle yüklü: Yeni olan ne yazacaklar?

Baba, Oğul... Ve Kadın? Adına

Avrupa'daki bu yeni kadın kuşağının kendini ortaya koyuş biçiminin saydığım bu birkaç unsuru, bana şu aşamada daha az saldırgan ama daha incelikli olan kadın hareketinin kendisini toplumsal-siyasal düzlemin ötesinde, medeniyetimizin dinsel krizi çerçevesi içinde konumlandığını düşündürüyor.

"Din"den kastım, konuşan öznelere onları konuşan özne olarak kuran şeyin, yani simgeselliğin –dilin ikili eklemelenmesinin, sözdiziminin ve bunların önkoşullarıyla düşünceler, duygular vs. gibi bunların yerine geçen şeylerin– yerine, kendilerine bir *tasarım* (hayvan, kadın, erkek, ebeveyn vs.) edinmeye duydukları hayali zorunluluktur. Feminizmin şimdi aydınlığa kavuşturduğumuz bugünkü pratiğinin kimi unsurları, onun da bir önceki kodun (Hıristiyanlık ya da onun laik hümanist çeşidi) kadınlara dayattığı hüsrancı telafi eden böylesi bir tasarım olduğunu düşündürüyor. Bu ideolojinin, yaratıcıları tarafından sık sık olumlandığı gibi, sözde ana-erkek inançlarla (bir başka deyişle soyu anaya dayalı toplumları nitelleyen o inançlarla) bazı akrabalıkları olduğu olgusu, ideolojinin kökten yeniliğine gölge düşürmemeli. Bu ideoloji bana, kültürümüze hayatiyet kazandırışında ve toplumsal-simgesel sözleşmenin sınırlamalarına karşı protestosunda, şiddet ve terörizm risklerine daha az maruz kalmayan, daha geniş kurbanlık karşıtı akımın bir parçası olarak görünüyor. Radikalizmin bu düzeyinde, meydan okunan toplumsallık ilkesinin ta kendisidir.

Gayet iyi bilindiği gibi, bazı çağdaş düşünürler modernliğin, insan tarihinde insanların dinsiz yaşamaya kalkıştıkları ilk çağ olmakla nitelendiği düşüncesindedirler. Bugünkü biçimiyle, feminizm de bir dine dönüşme sürecinde değil midir?

Yoksa tam tersine, öncü feministlerin umduğu gibi, feminizm farklılık fikrinden yola çıktığı için Kadın, Kadın Gücü, Kadın Yazısı'na olan inancından kurtulmayı becererek bu farklılık talebini dişil bütünü tüm ve her bir unsuruna yöneltmeyi ve sonuçta her bir kadının tekilliğini, bunun ötesinde her bir kadının çoğulluğunu, çoğul dilini, ufkun ötesinde, görüşün ötesinde, inancın kendisinin ötesinde ortaya çıkarabilecek mi?

Nihai seferberlik için bir etken mi? Ya da çözümleme için bir etken?

Tüm narsizmlerin hüsrana uğratıldığı teknokratik bir çağda hayali bir destek mi? Evrenin, atomların, hücrelerin –gerçek çağdaşlarımızın– akışkan ve özgür bir özelliğinin inşası çağrısını yaptıkları bu zamana uyarlanmış araçlar mı yoksa?

Soru sorulmuştur. Sormak yanıtlamış olmak anlamına mı geliyor?

Başka bir Kuşak Başka bir Mekândır

Eğer yukarıdaki sözler *söylenbiliyorsa* –tüm bunların *doğru* olup olmadığı başka bir mesele– bunun nedeni hiç kuşkusuz bundan önceki iki kadın kuşağına oranla biraz mesafe katetmenin bugün mümkün olmasındandır. Bunun ima ettiği, elbette, en azından Avrupa'da bugün *üçüncü* bir kuşağın biçimlenmekte olduğudur. Kastettiğim, meşaleyi ikinci kuşaktan devralmış olan yeni bir genç kadınlar grubu (ki bunun önemi de küçümsenmemeli) ya da yeni bir "kitlese feminist hareket" değil. "Kuşak" sözcüğünü kullanışım bir kronolojiden ziyade *işaret edici bir mekânı*, hem bedene hem de arzuya dayalı bir zihinsel mekânı ima eder. Bu nedenle bugün artık aynı tarihsel zaman içinde her üç kuşağın *paralel* varoluşunu, hatta bu üçünün birbirleriyle örülebileceği ihtimalini dışlamayan –tam tersine– bir üçüncü tavrın, dolayısıyla da üçüncü bir kuşağın mümkün olduğu savunulabilir.

Vargücümle savunduğum –hayal ettiğim?– bu üçüncü tavrda, iki rakip varlık arasındaki karşıtlık anlamındaki erkek/kadın bölünmesinin kendisi, *metafiziğe* ait olarak görülebilir. "Kimlik", hatta "cinsel kimlik", kimlik kavramının kendisinin bile tartışma konusu edildiği bir yeni teorik ve bilimsel mekânda ne anlama gelebilir?¹⁴ Gerçekleşmesi mümkün olsa bile, ancak cinslerden birinin bütünselliğine yönelecek ve farklılığın silinmesine yol açacak bir varsayımsal biseksüellik öneriyor değilim yalnızca. Benim kastettiğim, her şeyden önce, *farklılık* sorunsalının kitleliliğinin bozulması, böylelikle de ilk aşamada rakip gruplar, ve dolayısıyla cinsler arasındaki "ölümüne savaş"ın görünürdeki dramatikliğinin azaltılmasını sağlamak. Bu da bir uzlaşma adına değil –feminizm en azından toplumsal sözleşmede indirgenemez, hatta ölümcül olanın ne olduğunu gösterme erdemine sahiptir–, tam da mücadelenin, amansız farklılığın, şiddetin azami uzlaşmazlıkla işlediği o yerde, yani kişisel ve cinsel kimliğin kendisinde tasarlanarak onun tam bağrından dağılmasını sağlamak adına olacaktır.

Buradan zorunlu olarak çıkan sonuç, bunun yalnızca bugün "kişisel denge" olarak gördüğümüz şey için değil, toplumsal, ulusal, dinsel ve siyasal gruplarda toplanmış saldırgan ve öldürücü güçlerin karşılıklı dengelenmesinden oluşan toplumsal dengenin ta kendisi için de riskler içerdiği-dir. Ancak zaten bugünkü "dengenin" ön kabulü olan dayanılmaz gerilim durumu ve infilak etme riski değil midir, ondan çekenlerin bazılarını bu

14. Bkz. Levi-Strauss'un yönettiği *Kimlik* konulu seminer (Paris: Grasset & Fasquelle, 1977).

dengeyi iktisadından mahrum bırakmaya, kendilerini ondan koparmaya, farklılığı düzenlemek için başka araçlar aramaya iten?

Burada kendimi kadın sorunuyla bağlantılı kişisel bir düzeyle sınırlayacak olursam, birinci ve ikinci kuşakların militanlığına karşı görece bir kayıtsızlık maskesi altında, (eril olduğu kadar dişil) cinsiyetçilikten, giderek de her tür insanbiçimcilikten bir rüçunun yükseldiğini görüyorum. Bunun kısa zamanda toplumsal sorunlara sırtını dönen bir diğer tinselcilik biçimine ya da her tür statükoyu desteklemeye hazır bir baskı biçimine dönüşebileceği gerçeği, sürecin radikalizmini gözden kaçırtmamalı. Bu süreç *toplumsal-simgesel sözleşmenin kurucu ayrımının içselleştirilmesi* olarak; öznel, cinsel, ideolojik vb. olsun her türden kimliğin tam da içine yerleştirilen bir ayrım çizgisi olarak özetlenebilir. Bu öyle bir tarzda yapılmalıdır ki bir toplumun ya da karşı-toplumun yıkıcısı olarak bir günah keçisi-kurban yaratmaya yönelik geleneksel ve giderek açığa vurulan çabanın yerini her kimliği, her özneyi, her cinsi niteleyen *kurban/cellat* potansiyellerinin tahlili alabilsin.

Feminizmin de katkıda bulunmuş olduğu günümüz ideolojik işleyişinin gerek başarıları gerekse içine düştüğü kördüğümünden sonra gerçek bir imkân olarak ortaya çıkan bu serüveni, dinsel söylem değilse, hangi söylem destekleyebilir? Bana öyle geliyor ki "estetik uygulamalar" denile gelen şeylerin rolü mutlaka artmalı; yalnızca bilginin bugünkü kitle iletişim araçları, veri-bankası sistemleri, ve özelde modern iletişim teknolojisi yoluyla saklanması ve tekdüzeleştirilmesini dengelemek için değil, simgesel bağın kendisinin kimliğini demistifiye etmek için, dolayısıyla bütünleyen ve eşitleyen olarak, evrensel ve birleştirici bir alet olarak dilin *ortaklığının* demistifiye edilmesi için de. Kadın ve erkeklerin özgül simgesel kapasitelerindeki dalgalanmalara göre, *kadın ve erkeklerin hem biyolojik hem de simgesel varlıklarının göreceliğini* ortaya çıkartabilmek için; her bir kişinin *tekilliği* ile birlikte, daha ötesi her bir kişinin muhtemel özdeşimlerinin (örneğin atomlarla, aileden yıldızlara varısına) çoğulluğuyla birlikte ortaya çıkartabilmek için. Ayrıca, iç ile dış, ben ile öteki, bir grup ile diğerinin her terkinde kaçınılmaz olarak ortaya çıkan ölüm tehditlerine karşı bu akışkanlık ortaya sürüldüğünde herkesin hemen yüz yüze geleceği *sorumluluğu* vurgulamak için. Gerek bireysel gerekse toplumsal kozlarıyla, içselleştirmenin bu düzeyinde, "estetik uygulamalar" diye adlandırdığım şey hiç kuşkusuz ebedi ahlak sorusuna modern bir yanıtın başka bir şey değildir. En azından, düzeninin kurban etmeye dayalı olduğunun bilincinde olan bir etiğin, kendini oluşturan unsurlardan her birine yükü dağıtıp bir yandan onları suçlu ilan ederken bir yandan da onlara hemen bir *jouissance* ve çeşitli üretimler imkânı, hem meydan okumalar hem de

farklılıklardan oluşmuş bir hayat imkânı sağlamasını böyle anlayabiliriz.

Burada Spinoza'nın sorusunu tekrar sorabiliriz: Kadınlar etiğe maruz mudur? Klasik felsefenin tanımladığı etiğe –ki bu bağlamda feminist kuşakların iniş ve çıkışları tehlikeli biçimde istikrarsız görünür– olmasa bile, kadınlar, çağımızın (savaştan, uyuşturuculardan, yapay döllene kadar) çeşitli düzeylerde yaşadığı ve yeni bir etiği *talep eden* hızlı çözülmeye zaten katılmakta değiller mi? Spinoza'nın sorusuna olumlu yanıt verebilmek, feminizmi, türlerimizin söylemsel ve bilimsel serüveninin ufkunu şu anda tıkamakta olan o insanbiçimci kimlik düşüncesinde yalnızca bir *an* olarak görme pahasına mümkündür.

Çeviren: İskender Savaşır

Metis Kadın Araştırmaları

KADINLARIN BELLEĞİ

Uluslararası Kadın Kütüphaneleri

Sempozyum Tutanakları

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi

KADINLARA KARŞI SAVAŞ

Marilyn French

İstanbul Kütüphanelerindeki

Eski Harfli Türkçe

KADIN DERGİLERİ

BİBLİYOGRAFYASI

Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi

OSMANLI KADIN HAREKETİ

Serpil Çakır

ÖRTÜLÜ KİMLİK

İslamcı Kadın Kimliğinin Oluşum Ögeleri

Aynur İlyasoğlu